

УДК 159.923.2: 37.048.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Оксана Радзімовська,
молодший науковий співробітник
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

У статті розглядається проблема професійної ідентичності. Подається аналіз наукових робіт вітчизняних і зарубіжних вчених з питань професійної ідентичності та чинників її розвитку, представлені результати проведеного наукового експерименту.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійна ідентифікація, професійне становлення, чинник, учні ПТНЗ.

The problem of professional identity. The analysis of the scientific work of domestic and foreign scholars on issues of professional identity and factors of its development is given, the results of a scientific experiment are presented.

Keywords: professional identity, professional development, a factor, students vocational school.

В статье рассматривается проблема профессиональной идентичности. Дается анализ научных работ отечественных и зарубежных ученых по вопросам профессиональной идентичности и факторов ее развития, представлены результаты проведенного научного эксперимента.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессиональная идентификация, профессиональное становление, фактор, учащиеся ПТУЗ.

Актуальність проблеми дослідження. В українському суспільстві відбуваються інтенсивні зміни в економічній, правовій, соціально-політичній та інших сферах, які обумовлюють потребу у формуванні нового типу особистості. Одним з першочергових державних завдань є формування висококваліфікованого робітника, професіонала своєї справи з високим рівнем культури. Вирішальне значення у здійсненні цього завдання припадає на професійно-технічні навчальні заклади.

Останнім часом відбувається зростання інтересу до проблеми професійної ідентичності, оскільки вона є однією з умов професійного розвитку особистості, що обумовлює самопізнання, самовдосконалення майбутнього робітника в професійній діяльності, а також сприяє його творчій самореалізації в професії.

Проте на сьогодні проблема професійної ідентичності, зокрема чинників її розвитку в професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ), залишається ще недостатньо вивченою, що обумовлює висвітлення поставлених питань в даній статті.

Метою статті є визначення чинників розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ на основі аналізу літературних джерел з даного питання.

Виклад основного матеріалу з відображенням нових результатів дослідження. Розглядаючи особливості успішного професійного становлення молоді в процесі професіоналізації, вважаємо за доцільне зупинитися на чинниках формування та розвитку таких його складових, як професійна ідентифікація, та професійна ідентичність, які тісно пов'язані між собою.

Психологія вивчає дві основні групи факторів, які суттєво впливають на розвиток і перебіг психічних процесів і явищ, – зовнішні і внутрішні. До *зовнішніх факторів* відносять різні соціальні і природні детермінанти, що створюють умови для розвитку індивіда, впливають на його поведінку та діяльність. Результати дії цих факторів на людину можуть бути як позитивними так і негативними. До *внутрішніх факторів* належать тільки психічні детермінанти, що знаходяться у внутрішньому світі людини. Вони розвиваються протягом її життя і виховання [14].

Під професійною самоідентифікацією вчені розуміють багатомірний динамічний нелінійний процес, що обумовлює механізми, умови і результати структурування і переструктурування професійної ідентичності особистості; прагнення суб'єкта оволодіти знаннями, навичками та вміннями самодіагностики, своєрідного "примірювання" до себе професійно значущих особливостей характеру, поведінки, спілкування [4].

Для виокремлення та якомога повної характеристики чинників професійної самоідентифікації, важливим, на думку Н.І.Кривоконь, є виділення її рівнів або етапів, серед яких вчена виділяє наступні: професійне самовизначення; готовність студента до виконання професійних функцій; відхід від репродуктивного виконання завдання на користь творчого; перехід до потреби у самодіагностиці, самопізнанні тощо. Характеристиці змісту та етапів самоідентифікації в різних професіях присвячені також дослідження А. Маркової, В. Панка, Л. Пермінової, В. Рибалки, Т. Титаренко, Н. Чепелевої та ін.

В своїх працях Н. Кривоконь виділяє чинники, за допомогою яких здійснюється процес самоідентифікації в професії, вказуючи, що вони можуть мати як *екзо- та ендогенний* характер, бути *керованими і некерованими, сприяти або заважати* професійному становленню через самоідентифікацію. В своєму дослідженні вчена виділяє *чинники самоідентифікації* працівників системи соціального захисту населення: професійні образи, типажі; комплекс ціннісно-мотиваційних детермінант; особистісні якості та професійні риси [8].

Л. Шнейдер під професійною ідентифікацією розуміє об'єктивну та суб'єктивну єдність з професійною групою, справою, яка забезпечує наступництво професійних характеристик (норм, ролей, статусів) особистості [16, с.114].

Українські дослідники Н. Чепелева, Н. Пов'якель вважають професійну ідентифікацію невід'ємною складовою професійної самосвідомості особистості та називають основні її характеристики: прийняття провідних професійних ролей, цінностей та норм, сформовані мотиваційні структури [1]. З цією думкою збігаються і погляди М. Марусинець, яка зазначає, що для професійної

ідентифікації, на відміну, від етнічної, гендерної, вікової, роль мотиваційної складової цього процесу є визначальною [8], [10].

Вчені (Г. Гарбузова, М. Марусинець, Д. Шляков) виділяють: 1) індивідуальні та групові чинники ідентифікації; 2) нормативні, соціальні, соціально-психологічні, особистісні чинники професійної ідентифікації [10]; 3) зовнішні та внутрішні детермінанти процесу професійної ідентифікації [2]; 4) об'єктивні та суб'єктивні фактори соціально-професійної ідентифікації [15].

Д. Шляков [15], досліджуючи особливості соціально-професійної ідентифікації вчителя, під *об'єктивними детермінантами* розуміє соціальні умови професійної діяльності (особливості соціально-економічного, соціально-політичного, соціально-культурного контекстів розвитку суспільства, специфіку соціальних процесів, що в ньому відбуваються). *Суб'єктивні фактори*, на його думку, включають в себе професійно-особистісні якості педагога, його соціальне та професійне самопочуття. Зазначаючи впливу різних соціальних детермінант, соціально-професійна ідентифікація, залежно від свого характеру, сприяє розвитку ряду соціально і професійно значущих якостей особистості.

В статті «Прикладні аспекти дослідження професійної ідентичності особистості» [10], М. Марусинець, не називаючи нормативні, соціальні та особистісні чинники професійної ідентифікації, до соціально-психологічних відносить: роль значущих інших у формуванні суб'єктивних відношень до різних професій (соціальний статус, матеріальне забезпечення, особливості організації професійної діяльності, професійного спілкування та взаємодії), гомогенність і стабільність соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність; характер соціальних взаємодій у професійній групі; внутрішньо-групові егоцентричні переважання або протиріччя в типовому професійному середовищі; характерна доля представника професії; перспективи самовираження та професійного зростання тощо.

Ми поділяємо думку М. Марусинець, що зміни, які відбулися в нашому суспільстві, призвели до переміни пріоритетів у сфері ціннісних орієнтацій (і молоді, і дорослого населення). Наслідком цього є те, що для професійної

ідентифікації вирішальним став такий чинник, як реальна перспектива самоствердження особистості (матеріальне забезпечення, соціальний статус, можливості самоактуалізації, кар'єра тощо). Отже, є досить підстав для припущення, що професійна ідентичність набуває ознак соціально-психологічної константи лише за наявності зазначених передумов самоствердження, а інтерес до змісту професійної діяльності та визнання власної схильності до неї як мотив ідентифікації відступає на другий план [10].

На думку Л. Шнейдер, «результатом професійної ідентифікації, самовизначення, персоналізації та самоорганізації є професійна ідентичність, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії й професійної спільноти, характеризує певний ступінь ототожнення-диференціації себе із Справою та Іншими і знаходить відображення в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я» [16, с.114-115]. Згідно з концепцією професійного становлення Ю. Поваренкова, професійна ідентичність свідчить про якісне і кількісне прийняття людиною себе як професіонала; конкретної професійної діяльності як засобу самореалізації та задоволення власних потреб; системи цінностей та норм, характерних для даної професійної спільноти [13].

В своїх дослідженнях Г. Гарбузова виділяє *внутрішні та зовнішні* чинники процесу *професійної ідентифікації*. Останні вчена поділяє на дві групи: навчальний процес (зміст та технології навчання) і поза-навчальна діяльність. В якості узагальненої зовнішньої детермінанти формування професійної ідентичності в сучасних умовах дослідниця називає інформаційно-насичене середовище, яке є джерелом уявлень про предмет праці, способи здобуття професійної освіти, вимоги професії до людини і т.д. На думку Г.В.Гарбузової, на перших етапах формування професійної ідентичності зовнішні детермінанти відіграють пріоритетну роль, основою ж подальшого розвитку професійної ідентичності стають внутрішні умови та детермінанти. До *внутрішніх детермінант* процесу формування у студентів професійної ідентичності вчена відносить: біопсихологічні та індивідуально-типологічні властивості особистості: статеві, вікові особливості, властивості темпераменту, характеру, здібностей;

особливості психічних процесів і властивостей: відчуттів, пам'яті, уяви, емоцій, почуттів; досвід: знання, уміння, навички, звички, стиль діяльності; особливості спрямованості: інтереси, мотиви, ідеали, світогляд, переконання [2].

Л. Шнейдер до *внутрішніх джерел* становлення професійної ідентичності відносить емоційно-позитивний фон, на якому відбувалось отримання інформації щодо обраної професії; позитивне сприйняття себе в якості суб'єкта професійної діяльності; емоційно-позитивне прийняття своєї приналежності до професійної спільноти; успішне засвоєння прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності; готовність фахівця взяти на себе професійну відповідальність; рівень особистісного та «технологічного» розвитку; характер прояву й самоприйняття екзистенційного та функціонального Я; мотиваційну готовність до реалізації себе в обраній професії, входження в професійну спільноту, постійне самодослідження та розвиток своєї особистості, образу Я [16].

Розвиток професійної ідентичності майбутніх спеціалістів, на думку Є. Єгорової, обумовлюється сукупністю *об'єктивних та суб'єктивних факторів*. До *об'єктивних детермінант* вчена відносить: традиції навчального закладу; наявність в навчальних програмах профільних курсів; розвиток партнерських стосунків між викладачами і студентами (ідентифікація з викладачем, допомагає студенту набути професійну ідентичність через зміцнення професійної спрямованості, корекцію «образу Я», інтеріоризувати професійно-рольові цінності та узгодити їх з структурою власного «Я», підвищити професійну самооцінку). До *суб'єктивних*: розвиток «Я-концепції» в цілому, та професійної, зокрема; усвідомлення пріоритетів ціннісно-сміслової сфери, що передбачає орієнтацію особистості на професійні, а не матеріальні цінності [6].

І. Дружиніна [3], спираючись на наукові дані зазначає, що серед *чинників розвитку професійної ідентичності* вчені виділяють: професійну обізнаність; емоційно-позитивне сприйняття професії та себе як майбутнього професіонала; сформовані ідеальні професійні Я-образи; самоусвідомлення приналежності до обраної професії, ототожнення індивіда з професійною групою; наявність соціальних перспектив, які дає дана професія; визнання індивіда на стадії

навчання майбутнім професіоналом; можливість професійного спілкування учнів, студентів з фахівцями – представниками професійної спільноти (в процесі якого відбувається розвиток професійного мислення і набуття досвіду); прийняття цінностей і норм професійної спільноти; розуміння та наявність в майбутнього фахівця професійно важливих якостей; володіння професійною термінологією; володіння інформацією про видатних попередників – фахівців з обраної професії; знання професійних міфів, прикмет, зовнішніх атрибутів професії.

В. Кенігом було описано психологічні чинники становлення професійної ідентичності працюючих студентів різних форм та напрямків навчання, а саме: ціннісний; мотиваційний; гнучкості поведінки; прагматичної соціальної активності; «творчості та спілкування»; прагнення до пізнання. В.Кеніг підкреслює, що, по – перше, кожний з виявлених факторів дуже рідко зустрічається в «чистому», ізольованому вигляді, а, як правило, поєднується з дією інших, утворюючи складну ієрархічну структуру. По-друге, дія будь-якого фактора носить не прямий характер впливу, а реалізується через цілий ланцюг опосередкувань. По-третє, більш усвідомлене розгортання професійної ідентичності відбувається в нерозривному зв'язку з професійною діяльністю, системою професійних відносин [7].

Важливою внутрішньою передумовою становлення професійної ідентичності, на думку Ю. Стрелкова, виступає професійний досвід (його смислові та часові структури) особистості.

Крім того, важливим, на думку Л. Матвеевої, є фактор своєчасності, врахування сенситивних періодів розвитку професійної ідентичності [11], одним з них є юнацький вік.

Даний перелік факторів можна доповнити чинниками, що, на думку, Н.Пілат посідають важливе місце у становленні значущої професійної ідентичності молоді, а саме: переживання цінності професії, її престижності в сучасному суспільстві [12].

Одним з показників і факторів формування професійної ідентичності є освіта. Той, хто навчався на певному факультеті та отримав диплом спеціаліста,

сприймається як ідентичний своїй професії. В цих випадках головними умовами становлення професійної ідентичності виступає освітньо-професійна спільність долі та професійна поінформованість (обізнаність) [9].

Фактори, які визначають професійний компонент ідентичності особистості, виділені в дослідженні, проведеному Н. Євтешиною серед студентів – психологів. Вченою були виділені та описані різні полюси наступних факторів: професійна позиція; потребове зростання; професійна Я-концепція; особистісний тип професіонала; рівень соціальних потреб; рівень потреб у визнанні [5].

В результаті проведеного І. Дружиніною емпіричного дослідження, нею виявлені *чинники, що детермінують високий рівень професійної ідентичності студентів – психологів*: наявність життєвих та професійних цілей; професійна складова образу «Я»; самоінтерес; розвинуті вольові якості та екстравертованість особистості в процесі навчання у вищих навчальних закладах [3].

Аналіз наукової літератури показав, що:

- проблема професійної ідентичності переважно розглядається в сфері вищої освіти;
- існує широкий спектр поглядів щодо визначення чинників професійної ідентичності та професійної ідентифікації: об'єктивні, суб'єктивні; зовнішні та внутрішні; нормативні, соціальні, соціально-психологічні та особистісні; індивідуальні та групові;
- значення чинників професійної ідентичності змінюється в залежності від етапу професійного циклу людини (професійне самовизначення, професійне навчання, пошук роботи, працевлаштування, професійна адаптація тощо).

З метою визначення чинників розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ, нами було проведене наукове дослідження на етапі професійного становлення осіб юнацького віку, який є сензитивним для ефективного оволодіння професією. Це обумовлено психологічною готовністю учнів до зростання інтересу щодо обраної професії, засвоєння теоретичних і практичних знань та навичок, творчої самореалізації в професії, входженню в професійну спільноту тощо.

При проведенні наукового дослідження були використані психодіагностичні методики: Т. Дубовецька «Рівень професійної спрямованості», К. Замфір в модифікації А. Реана «Мотиви професійної діяльності», А. Азбель, А. Грецов «Статуси професійної ідентичності», Я. Шейн «Якорі кар'єри» (шкали – «підприємництво», «професійна компетентність»), Б. Басс «Орієнтаційна анкета» (шкала «спрямованість на справу»), М. Кун та Т. Макпартленда «Хто Я» (показники «позитивна самооцінка», «суб'єктивні характеристики», «навчально-професійні характеристики», «характеристики позитивного ставлення до діяльності»), В. Доскін, Н. Лаврентьєва, В. Шарай та М. Мірошніков «САН» (шкала «активність»). Наукове дослідження включало такі емпіричні методи дослідження як анкетування, тестування та опитування, що були проведені серед учнів 17-20 років 1-3 курсів з різних напрямків професійного навчання. Результати проведеного дослідження були оброблені з використанням програми SPSS 13.0, що дала змогу: 1) виокремити зовнішні та внутрішні чинники розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ; 2) здійснити оцінку значущості кожного фактора; 3) виявити кореляційні зв'язки між ними.

До складу **внутрішніх чинників** увійшли:

- *професійний саморозвиток* (а саме, ініціативність, зацікавленість у відкритті власної справи (підприємництво); орієнтація учнів на розвиток власних здібностей, навичок безпосередньо в області обраної професії, постійне удосконалення досвіду і знань (професійна компетентність);
- *емоційне забарвлення професійного становлення* (самооцінка (позитивна); характеристики ставлення до діяльності (позитивні), суб'єктивні характеристики професії; професійна спрямованість).

До складу зовнішніх чинників:

- *активізація професійного розвитку* (зовнішньо позитивна мотивація (заробітна плата, кар'єра, повага з боку колег, соціальний престиж професії) та зовнішньо негативна (прагнення уникнути критики, покарань);
- *залучення до практичної діяльності* (активність, спрямованість на справу, навчально-професійне самовизначення).

Висновки:

1. Проблема розвитку професійної ідентичності виникає в ході професійної самореалізації особистості, а також при здійсненні її професійної підготовки. Питання розвитку професійної ідентичності учнів стає актуальним вже на етапі їхнього навчання у професійно-технічних навчальних закладах.
2. Аналіз наукових досліджень показує, що найбільшу увагу вчені приділяли становленню професійної ідентичності у сфері вищої освіти (зокрема, майбутніх педагогів і психологів). В той же час недостатньо висвітлюється проблема розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів.
3. Погляди науковців на чинники професійної ідентичності відзначаються різноманітністю, але можуть бути об'єднані в дві групи: зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні).
4. За результатами емпіричного дослідження розроблена і представлена класифікація чинників розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів, яка дозволяє отримати відповіді щодо створення умов, сприятливих для професійного становлення осіб юнацького віку.

Література:

1. **Борисюк А.С.** Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А.С. Борисюк – Чернівці: Книги – XXI, 2010 – 440 с.
2. **Гарбузова Г.В.** Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г.В.Гарбузова// Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1. – С. 3-14.
3. **Дружиніна І.А.** Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 /Інна Анатоліївна Дружиніна. – К., 2009. – 239 с.
4. **Зливков В.Л.** Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в

сучасній психології / Зливков В. // Соціальна психологія. Науковий журнал / Гол. ред. Ю.Ж.Шайгородський. – 2006. - №5 - с.128-136.

5. **Евтешина Н.В.** Динамические аспекты профессионального компонента идентичности психолога / Н.В.Евтешина //Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 52. – С.223-231.

6. **Єгорова Є.В.** Структура професійної ідентичності особистості: експериментальне дослідження /Єлизавета Єгорова // Наук. зап. Ін-ту психології імені Г.С.Костюка АПН України. – 2006. – Вип. 30. – С.350-360.

7. **Кениг В. А.** Становление профессиональной идентичности у работающих студентов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика» /Виталий Александрович Кениг. – М., 2008. – 24 с.

8. **Кривоконь Н.І.** Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи захисту населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / Н.І. Кривоконь. - К., 2002. – 20 с.

9. **Магидович М.Л.** «Профессиональная идентичность художника» / М. Л. Магидович // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – Т. VII, №3. – С.139-152.

10.**Марусинець М.** Прикладні аспекти дослідження професійної ідентичності особистості / М.Марусинець // Соціальна психологія. – 2005. – № 3 (11). – С.90-97.

11.**Матвеева Л.Г.** Становление профессионального сознания клинических психологов: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Л. Г. Матвеева. – М., 2004. – 24 с.

12.**Пілат Н.І.** Особливості формування соціальної ідентичності в студентській молоді // Н.І.Пілат // Вісник Львівського ун-ту. Філософські науки. – 2003. – Вип.5. – С.542-547.

13.**Поваренков Ю.П.** Психологическое содержание профессионального

становления человека / Ю.П. Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

14. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.:

“Академвидав”, 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).

15. **Шляков Д.В.** Социально-профессиональная идентификация учителя:

социологический анализ: дис. ...канд. социол. наук: 22.00.06 / Шляков Дмитрий Валерьевич. – Ростов-на-Дону, 2008. – 172 с.

16. **Шнейдер Л.Б.** Профессиональная идентичность: теория, эксперимент,

тренинг: [учебное пособие] / Л.Б. Шнейдер. – М.: МСПИ; Воронеж НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с. – (Серия «Библиотека психолога»).